

DENİZLİ İLİ AĞIZLARINDA VURGUYA DAYALI ÜNSÜZ DÜŞMESİ

Turgut TOK*

ÖZET

Denizli ve yöresi ağızı birçok özelliği bünyesinde barındıran bölgelerden biridir. Bölge ağızlarında, Batı grubu Tarihi Türk Şiveleri'nin özellikleri devam etmektedir. Yer yer Doğu Türkçesi özelliklerine de rastlanılır. Bölge ağızları, aynı zamanda yaşayan Türk Lehçeleri ile sıkı bir bağa sahiptir. Bölge, genel olarak Oğuz-Türkmen-Yörük yerleşimine sahip olduğu için ağızlar, bu boylara ait ses ve şekil özelliklerini taşımaktadır.

“Denizli İli Ağızlarında Vurguya Dayalı Ünsüz Düşmesi” isimli çalışma, Denizli ilinin merkez ilçe dâhil 19 ilçesinden derlenen metinler esas alınarak hazırlanmıştır. Toplam 167 yerleşimden metin derlenmiştir.

Denizli İli Ağızlarında vurguya dayalı ünsüz düşmesi, -k-, -k-, -l-, -r-, -t- ünsüzlerinde karşımıza çıkar.

napice'lē “ne yapacaklar”, *çocu'lümde* “çocukluğumda”, *ē'keç* “erkeç”, *du'muşlā* “tutmuşlar”.

Ayrıca -ft-, -lk-, -lt-, -rt- ikili ünsüzlerinin de vurgu ile karşılandığı örnekler rastlıyoruz.

çi'lik “çiftlik”, *ka'muş* “kalkmış”, *a'muş* “altmış”.

Anahtar Sözcükler: Türkiye Türkçesi Ağızları, Denizli, Vurguya Dayalı Ünsüz Düşmesi.

CONSONANT MODIFICATION BASED ON ACCENT IN THE CITY OF DENİZLİ'S DIALECTS

ABSTRACT

Denizli and its locality are one of the regions that must be researched with regard to the special features of dialect. In the dialect of the region, the features of the Western group historical Turk idioms still continue. Sometimes it is met with the features of the Eastern Turkish. At the same time, dialects of region are closely

---

* Dr., Pamukkale Üniversitesi.

related with the living Turkish dialects. In general, as the region has an Oghuz-Turcoman-Yuruk residences, the features of sound and forms of these clans are seen in dialects.

The study named as “Consonant modification based on accent in the city of Denizli’s dialects” has been done basically by collecting texts from 19 counties including centre of county. Texts are collected from total 167 residences.

Consonant modification based on accent in the city of Denizli’s dialects is seen in the consonants such as -k-, -k̄-, -l-, -r-, -t-

nap̄ice’l̄e “ne yapacaklar”, *çocu’l̄umda* “çocukluğumda”, *ē’keç* “erkeç”, *du’muşl̄a* “tutmuşlar”.

We can also see examples in which the accent is on the binary consonants such as -ft-, -lk-, -lt-, -rt-
çi’lik “çiftlik”, *ka’muş* “kalkmış”, *a’muş* “altmış”.

Key Words: Turkish dialects of Türkiye, Denizli, Consonant modification based on accent

1. GİRİŞ

Denizli ilinin topraklarının büyük kısmı Batı Anadolu (Ege) Bölgesinde olmakla birlikte, şehrin güney ve güneybatısının bir bölümü Akdeniz Bölgesi sınırları içerisinde. Denizli, Muğla, Burdur, Aydın, Afyonkarahisar ile Manisa illerine komşudur.

Selçuklu tarihçisi İ. Kafesoğlu’nun ifadesi ile Denizli’nin Acıpayam ilçesi ve yöresi 900’lü yılların başında Türk dilinin hâkim olduğu bir bölgedir. Bugünkü şehir merkezi ve çevresi 1206 yılında kesin olarak Oğuz Türklerinin eline geçmiştir. T.Baykara, *Denizli’de Türkler ilk defa 1070 senesinde göründüler*¹ demektedir. Denizli, o dönemdeki adı ile Ladik, dört kez el değiştirmiş ve nihâî olarak 1206 yılında Oğuz Türklerinin eline geçmiştir.

Bölgede Türk dilinin tamamı ile hâkim olması şu tarihî olaylara bağlıdır:

1. Malazgirt Savaşı öncesi bölgeye ulaşan uç beyleri ve boyların iskânı.

¹ Tuncer Baykara, *Denizli Tarihi*, Ankara, 1969,s.13

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

2. 1071'den sonra Anadolu'ya kümeler hâlinde gelen Oğuz boylarının iskânı.
3. 1220'de başlayan Moğol hücumunun etkisiyle Türkistan, Horasan ve Azerbaycan bölgelerinden gelen Oğuz boylarının iskânı.
4. 1801'de zorunlu iskâna tâbî tutulan oymakların yerleştirilmesi.

Denizli ve yöresinde, Oğuz'un Alayuntlu, Avşar, Bayat, Bayındır, Beydilli, Çavuldur, Çepni, Dodurga, Döğer, Eymir, İğdir, Karaevli, Karkın, Kayı, Kınık, Kızık, Peçenek, Salur, Yazır, Yıva, Yüreğir boylarının yerleşmiş olduklarını, sülale, yer ve yerleşim adlarında boylarının adlarını yaşattıklarını görmekteyiz.

2. İNCELEME

Denizli İli Ağızlarının genel özelliklerine baktığımızda kalınlık-incelik uyumunun sıklıkla işletildiğini görürüz. Ünlü değişimleri oldukça yoğundur. Ünsüz düşmelerine sık rastlanılır. Özellikle içsesteki -ğ-, -h-, -l-, -r-, -y- ünsüzleri sürekli düşer. Bölge ağızlarında yönelme ve belirtme hâl ekleri birbirinin yerine kullanılmaktadır. Zaman çekimlerinde şimdiki zaman çekimi farklılık gösterir. Bölge ağızlarında yabancı kökenli kelimeleri Türkçenin kurallarına uydurma ve az çaba kuralı çok işlektir.

Denizli ili ağızlarında vurgu ile karşılanan bir veya iki ünsüzün düşmesi ile meydana gelen ve günlük konuşmada oldukça yaygın olan bir kullanım söz konusudur.

Bu ses olayı, genellikle dişeti ünsüzü -t- sesi ile damak ünsüzleri -k-, -ğ-, -l-, -r- ünsüzlerinin kullanıldığı kelimelerde görülmektedir. Bu ünsüzlerden -l- ve -r- seslerinin titreşimli ve sürekli, -k-, -ğ- ve -t- seslerinin titreşimsiz ve süresiz olduğu dikkate alındığında, vurguya dayalı ünsüz düşmelerinin aynı özelliklere sahip ünsüzler etrafında oluştuğunu söylemek mümkün değildir. Derleme sahamızda, -ft-, -lk-, -lt-, -rt- gibi yan yana iki ünsüzün de vurgu ile karşılanıp düşmesi olayının rastlanması ünsüzlerin özellikleri ile ilgili olarak sınır çizilmesini imkânsızlaştırmaktadır.

Söz konusu ünsüzlerin düşmesi ile yerlerine gırtlak ünsüzü olarak adlandırabileceğimiz patlayıcı bir ses kullanılmaktadır. Örneklerde düşme olayına rastladığımız beş ünsüz ve dört çift ünsüzün yan yana kullanıldığı şekillerde aynı sesin bu patlayıcı gırtlak ünsüzü ile karşılanması ilginçtir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

Bu sesin tespit edildiği ağız bölgelerinde, sesin karşılığı olarak (') işareti kullanılmıştır. Fakat yan yana kullanılan ve düşen iki ünsüzü karşılayan sesin bir işareti, bu ses olayına rastlanılmadığı için yoktur. İki ünsüzü karşılayan patlayıcı gırtlak ünsüzü için (' ') işaretini kullanmayı tercih ettik.

Bu ses olayını, Z. Korkmaz, *içseste akıcı ünsüzler önünde -k-, -t-'nin, patlayıcı gırtlak ünsüzü haline geçmesi*² şeklinde açıklar. Tuncer Gülensoy; *bu tonsuzlaşma olaylarının dışında k, ğ, h, l, r, t, v, ve rt ünsüzleri, yazı dilimizde bulunmayan ve Arapçadaki hemzeye benzeyen, (') ile gösterdiğimiz, tonsuz, gırtlak sesine dönüşürler*³ ifadesini kullanır.

Tuva Türkçesinde benzer bir ses olayına rastlanılmaktadır A. M. Şçerbak, o'dar "otlak" örneğini vermiştir⁴.

Bölgemiz ağızlarında belirgin ve yaygın olarak kullanılan bu ses olayının örnekleri şunlardır.

Vurgu ile karşılanan tek ünsüzler:

-k- :

-k- ünsüzü, özellikle gelecek zaman çekiminde ve bir kaç örnekte de şimdiki zaman çekiminde düşerek patlamalı gırtlak ünsüzü ile karşılanmaktadır. Tavas ve Acıpayam ilçelerinde derlenen *ke'li'lē* "keklikler" örneğinde aynı kelimedede iki defa -k- düşmesi görülmektedir.

çoaltce'ler "çoğaltacaklar" (Merkez, Acıpayam), *e'cēm* "ekeceğim" (Çal, Çardak, Bekilli), *e'meyi* "ekmeği" (Acıpayam), *dō'müş* "dökmüş" (Merkez, Acıpayam), *etçe'lēr* "edecekler" (Acıpayam), *eme'li* "emekli" (Beyağaç, Honaz, Tavas), *napıce'lē* "ne yapacaklar" (Beyağaç, Çal, Çardak, Güney), *sümü'lü* "sümüklü" (Buldan, Babadağ, Güney), *e'mē* "ekmeği" (Merkez, Buldan), *be'lememişlē* "beklememişler" (Çal, Çivril, Bekilli, Baklan) *dükencē'mi* "tükenecek mi" (Beyağaç, Çameli), *tüfe'le* "tüfekler" (Beyağaç), *e'mek* "ekmek" (Kale, Beyağaç), *be'leyörü* "bekliyor" (Çameli) *gi'ce'señ* "gideceksen" (Çameli, Beyağaç, Tavas, Kale) *geÇdi'lerini* "geçtiklerini" (Kale, Acıpayam, Merkez) *kē'lik* "keklik" (Serinhisar, Çal, Honaz, Bozkurt) *beşi'lēden* "beşiklerden" (Serinhisar) *gēdi'leri* "geldikleri" (Tavas,

² Zeynep Korkmaz, Güney-Batı Anadolu Ağızları, Ses Bilgisi, TDK Yay. Ankara, 1994, s.90

³ Tuncer Gülensoy, Kütahya ve Yöresi Ağızları, TDK Yay., Ankara, 1988, s.57

⁴ A. M. Şçerbak, Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi, Çev.: Prof. Dr. Enver Mahmut, TDK Yay., Ankara, 1998, s.141

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

Çivril, Sarayköy, Akköy) *girdi'den* “girdikten” (Honaz, Çardak) *eledi'den* “eledikten” (Tavas) *ke'li'lē* “keklikler” (Tavas, Acıpayam).

-k- :

-k- ünsüzü değişik kullanımlarda düşmeye uğramasına karşın gelecek zaman çekiminde düşme örneği görülmemektedir. –miş’li geçmiş zaman çekiminde örnekleri bulunmaktadır.

ça'mā “çakmağı” (Çal, Buldan, Kale, Honaz) *sa'lamış* “saklamış” (Çameli, Çal, Çardak, Merkez, Beyağaç), *çī'mış* “çıkılmış” (Acıpayam, Çameli), *ba'mışlar* “bakmışlar” (Acıpayam, Merkez), *gūlā'ları* “kulakları” (Acıpayam), *şingirda'lı* “şingirdaklı” (Beyağaç), *çarı'lānı* “çarıklarını” (Buldan, Güney, Babadağ), *a'lūñā* “aklını” (Merkez, Çivril, Serinhisar, Buldan), *ma'mūl* “makbul” (Beyağaç), *a'lūmda* “aklımda” (Çal, Çivril, Bekilli, Baklan) *duydu'lāmız* “duyduklarımız” (Kale, Beyağaç), *çı'madan* “çıkmadan” (Çameli, Beyağaç) *ça'mağa* “çakmağa” (Çal, Bozkurt, Honaz) *çocu'lūmda* “çocukluğumda” (Serinhisar, Acıpayam) *çı'dım* “çıktım” (Kale) *çocū'ları* “çocukları” (Tavas, Merkez, Çal) *bayra'lara* “bayraklara” (Merkez, Akköy) *sa'lālar-ıdñ* “saklarlardın” (Acıpayam) *gorcu'da* “Korucuk'ta” (Merkez).

-l- :

-l- ünsüzünün düşmesinin sadece iki örneğine rastlanmıştır. Örnekler Acıpayam ve Çameli ilçelerinde tespit edilmiştir. Her iki örnekte –miş’li geçmiş zaman çekimindedir.

ge'miş “gelmiş” (Acıpayam, Çameli), *a'mış* “almış” (Acıpayam).

-r- :

-r- ünsüzünün düşmesi bölge ağzlarının önemli ve sık görülen bir olaydır. Vurgu ile karşılanması ise özellikle *erkek ve erkek* kelimelerinde sıkça görülmektedir.

ē'kek “erkek” (Merkez, Acıpayam, Bozkurt, Çardak), *ē'keç* “erkeç” (Acıpayam, Buldan, Çameli, Merkez, Çal, Çivril), *gı'langeÇ* “gırlangıç” (Merkez, Acıpayam, Çal, Baklan, Bekilli), *e'kecini* “erkecini” (Kale, Beyağaç, Tavas, Serinhisar), *cı'langeÇ* “çırlangıç” (Merkez, Bekilli), *sū'tēdik* “sürterdik” (Acıpayam) *yi'mbeşinde* “yirmi beşinde” (Tavas).

-t- :

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

Vurguya dayalı ünsüz düşmesi ve bu düşen ünsüzün patlamalı gırtlak ünsüzü ile karşılanması olayı, en çok -t- ünsüzünün kullanıldığı kelimelerde görülür ve kullanımı oldukça yaygındır. Bölgenin karakteristik özelliği konumundadır.

çi'lik “çitlik” (Merkez), *gi'miş* “gitmiş” (Merkez, Çameli, Serinhisar, Acıpayam), *e'mez* “etmez” (Acıpayam), *gi'cem* “gideceğim” (Acıpayam), *ha'manım* “Fatma Hanım” (Buldan), *añna'mışlār* “anlatmışlar” (Çal, Çivril, Bekilli, Baklan) *du'muşlā* “tutmuşlar” (Çivril, Baklan) *ga'mān* “katmayın” (Buldan, Babadağ) *pa'langeÇ* “patlangıç” (Acıpayam, Çameli), *buyruñ.e'mişlē* “buyurun etmişler” (Beyağaç, Çameli), *a'mışlādır* “atmışlardır” (Bozkurt, Merkez, Honaz) *e'miş* “etmiş” (Acıpayam, Merkez) *ga'miş* “katmış” (Kale, Beyağaç) *gi'mişlēr* “gitmişler” (Serinhisar) *kili'li* “kilitli” (Tavas, Kale) *gi'mezler.miş* “gitmezlermiş” (Çal, Tavas, Merkez) *da'sız* “tatsız” (Çal, Bekilli, Acıpayam, Kale) *eri'miş* “eritmiş” (Tavas, Sarayköy), *o'lar.ılā* “otlar ile” (Acıpayam, Tavas).

Vurgu ile karşılanan ikili ünsüzler:

Bölge ağızlarında, örnekleri az olmakla birlikte -ft-, -lk-, -lt-, -rt- çift ünsüzlerinin vurgu ile karşılandığı bir düşme olayı olduğu görülmektedir. Belli bir ek ve kelime etrafında oluşan bir ses olayı değildir.

-ft- :
çi'lik “çiftlik” (Acıpayam), *çi'liklerde* “çiftliklerde” (Çal, Çivril, Bekilli, Baklan, Tavas).

-lk- :
ka'mış “kalkmış” (Acıpayam), *ka'dīmıznan* “kalktığımızla” (Beyağaç), *kā'mışın* “kalkmışsın” (Buldan), *ka'miyōlā* “kalk mıyorlar” (Çal, Çivril, Çardak, Baklan) *ka'mışlā* “kalkmışlar” (Serinhisar, Tavas).

-lt- :
a'mış “altmış” (Acıpayam), *ā'lı* “altlı” (Serinhisar) *ā'mış.iki* “altmış iki” (Tavas, Kale) *ā'ları* “altları” (Tavas, Acıpayam), *ā'mış.üçün* “altmış için” (Kale).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

-rt- :
ğıza''ma “kızartma” (Acıpayam), *ğara''ma* “karartma”
 (Merkez).

3. SONUÇ:

Denizli ve yöresinde vurguya dayalı ünsüz düşmesi olayına sıkça rastlanmaktadır. Örneklerde -k-, -k-, -l-, -r-, -t- ünsüzleri ile -ft-, -lk-, -lt-, -rt- çift ünsüzlerinin vurgu ile karşılandığı bir düşme olayı görülmektedir. Bu ünsüzler, patlayıcı gırtlak ünsüzü diye adlandırabileceğimiz bir sesle karşılanmaktadır. Vurguya dayalı olarak düşmeye uğrayan bütün ünsüzlerin aynı ses ile karşılanmış olması ilginçtir.

Vurguya dayalı olarak ünsüzlerin düşmesinin ana nedeni, *en az çaba kanunu* diye adlandırılan Türk dilinin az enerji harcıyarak daha kolay söyleme eğilimidir.

Bölge ağızlarında iç seste çift ünsüzlerin fazla dayanıklı olmadığı görülmektedir. Ayrıca çift ünsüzlerin düşmesinde bu ünsüzlerin yan yana söylenilmesi güçlüğü de etkilidir. Bölgede buna bağlı olarak, bazı çift ünsüzler, patlamalı gırtlak sesine dönüşen bir vurgu ile karşılanmaktadır.

Bu ses olayı, Anadolu Ağızlarında sadece Batı Anadolu'nun bazı bölgelerinde (Denizli, İzmir, kısmen Burdur, Muğla, Aydın, Uşak) tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- AKAR, Ali, (2004), *Muğla Ağızları*, Muğla Üniversitesi Yay., Muğla.
 BAYKARA, Tuncer, (1969), *Denizli Tarihi*, İstanbul.
 BOZ, Erdoğan (2006) *Afyonkarahisar Merkez Ağzı*, Gazi Kitapevi Yayınları, Ankara.
 BURAN, Ahmet, (1992), *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Üzerine Araştırmalar, II, (Ağızlar)*, Boğaziçi Yay., Ankara.
 ERCİLASUN, A. Bican, (1985), *Doğu Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, TKA, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan, Ankara, s.219-223.
 EREN, Hasan, (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Basım Evi, Ankara.
 ERTEN, S. Münir(1994) *Diyarbakır Ağzı*, TDK Yay., Ankara.
 GEMALMAZ, Efrasiyap, (1978), *Erzurum İli Ağızları-I-II-III*, Atatürk Üni.Yay., Erzurum.
 GÜLENSOY, Tuncer, 1988), *Kütahya ve Yöresi Ağızları*, TDK Yayınları: 536, Ankara.
 GÜLSEREN, Cemil, (2000), *Malatya Dili Ağızları*, Türk Dil Kurumu

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 3/7 Fall 2008*

Yayımları, Ankara.

GÜNSEN, Ahmet, (2000), *Kırşehir ve Yöresi Ağızları*, TDK Yay. Ankara.

KARAHAN, Leyla, (1996), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, TDK Yay., Ankara.

KORKMAZ, Zeynep, (1977), *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*, A.Ü. DTCF Yayınları: 142, Ankara.

KORKMAZ, Zeynep (1994a) *Güney-Batı Anadolu Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

SAĞIR, Mukim, (1995), *Erzincan ve Yöresi Ağızları*, TDK Yay. Ankara.

SÜMER, Faruk, (1995) *Oğuzlar (Türkmenler)*, Ana Yayınları, Ankara

TOK, Turgut, (2002), *Denizli İli Güney ve Güneybatı Bölgesi Ağızları*, Basılmamış Doktora tezi, Denizli.

TOK, Turgut, (2006), *Denizli ve Yöresi Ağızlarının Ses ve Şekil Bilgisi Özellikleri*, Türk Hâkimiyetinin 800. Yılı Anısına, Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

TURAN, Zikri (2006) *Artvin İli Yusufeli İlçesi Ushum Köyü Ağzı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

YILDIRIM, Faruk (2006) *Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008